

Dr. Ömer DEMİRCAN
İ. Ü. Edebiyat Fakültesi
İngiliz Dili Eğitimi Anabilim Dalı
Öğretim Görevlisi

TÜRKİYE'DE YABANCI DİL ÖĞRETMENİ YETİŞTİRİLMESİ

Cumhuriyetin ilk yıllarındaki milli eğitim çalışmalarında baş köşeyi «yaygın temel eğitim» almıştır. Çok sayıda (1928-29 öğretim yılında 20489 kursta 16922 öğretmenle 597010 öğrenciye) «halk dersanesi» ya da «millet mektebi»nde yoğun olarak okuma-yazma öğretimi yapılmıştır. İlköğretim ve ortaöğretimde okul sayısı, öğretmen ve öğrenci sayılarında önemli artışlar 1935 yılından sonra görülmektedir. Halk dersanelerinin yerini ilkokullar alırken ortaöğretimde, özellikle ortaokul ve meslek okullarıyla öğretmen okulları ve buralara alınan öğrenci sayılarında büyük artışlar olmuştur. Bunun üzerine 1938 yılından başlayarak yabancıdil (Almanca, Fransızca, İngilizce) öğretmeni yetiştirmeye gerek duyulmuş ve iki «eğitim enstitüsü»nde (Ankara - Gazi, İstanbul - Çapa) yabancıdil bölümleri açılmıştı. 1955'lerde görülen artış nedeniyle özellikle İngilizce bölümlerine alınan öğrenci sayıları arttırılmakla yetinilmiş, 1965'ten sonra ise yeni açılmış olan eğitim enstitülerinde yeni yabancıdil bölümleri açılmıştı. 1970'ten sonra bunlara ek olarak (2 yıllık ve 4 yıllık) «Yabancı Diller Yüksek Okulu» açılmış, ayrıca gerek üniversite gerekse eğitim enstitülerinde «gece öğretimi»ne gidilmiş, onunla da yetinilmeyerek «açık yüksek öğretim»e bağlı «yaz okulları» açılmıştı. 1975'ten sonra ise tüm bölümlere alınan öğrenci sayıları yeniden arttırılarak ihtiyacın karşılanmasına gidilmişti. Sürekli olarak başvurulana bir başka yol da sınıflardaki öğrenci sayılarının arttırılmasıydı. Bu plansız zorlamaların öğretim ve eğitimi olumsuz etkilediğini söylemeye gerek yoktu. Yukarıda sözü edilen yollar şöyle özetlenebilir.

1. Yeni bölüm açma,
2. Yeni okul açma,
3. Akşam öğretimine başvurma,
4. Öğretmen yetiştiren bölümlere fazla öğrenci alma,
5. Derslik başına düşen öğrenci sayısını arttırma,
6. Öğretmenlerin maaşlarında yeterli artışa gidilmeden zorunlu ve ücretli ders saatleri sayılarını arttırma,
7. Dersler boş geçerse 1978-80 yılları arasında yapıldığı gibi kısa süreli, (bir yıl yerine 2-3 aylık) öğretim uygulamasına başvurma.

Gerek orta gerekse yüksek öğretimde sürekli olarak öğrenci artışı karşısında yabancılil öğretmeni ihtiyacı var olan kaynaklardan (Galatasaray Lisesi, yabancı okulları, üniversitelerin filoloji bölümleri) artık karşılanamaz duruma gelmiş olduğundan 1938-39 öğretim yılından başlayarak yabancılil öğretmeni yetiştiren okul ve Gazi Eğitim Enstitüsü'nde yabancılil (1941 Fransızca, 1944 İngilizce, 1947 Almanca) bölümlerinin açılmasına gidilmişti. 1935 yılında topu topu 152 Fransızca, 71 İngilizce, 41 Almanca öğretmeni bulunmaktaydı. (Yücel 1938 : 91). 1940 yılında yükseköğretimde yabancılil okuyan öğrenciler İstanbul Üniversitesi'nde 84, Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde 165, Avrupa'da 1 olmak üzere 250 kişiydi, (Teb. Derg. 1940 : 177, 1944 : 141, 1945 : 44). Yabancılil öğretmeni yetiştirilmesine daha önce gerek duyulmuş ise de uygulamaya ancak 1938 yılında geçilebilmişti. 1938-39 yılında liselere yabancılil öğretmeni yetiştirmek üzere, İstanbul Üniversitesi ve Milli Eğitim Bakanlığı işbirliği ile, iki yıllık öğretim verecek olan «Yabancı Diller Yüksek Okulu» açılmıştı, (Teb. Derg. 1939 : 111, Ergin 2160-63). İstanbul Namık Paşa konağında açılan bu okulda öğrenciler bir yıl okulda, bir yıl da o dilin konuşulduğu ülkede okuyacaklardı. Her dil için (Almanca, Fransızca, İngilizce) 20'şer öğrenci alınmıştı. Dil derslerine ek olarak Türk edebiyatı ve öğretmenlikle ilgili dersler de okutulmaktaydı. Öğrenciler burslu olup yabancılil ağırlıklı öğretim yapan kolejlerden (lise) gelmekteydi. Ancak 1943-44 öğretim yılında savaş nedeniyle Almanya, Fransa ve İngiltere'ye öğrenci gönderilemediği için okul kapanmış ve öğrencileri Filolojilerin ilgili bölümlerine dağıtılmıştı. 1940 yılında ayrıca yabancılil öğretmeni yetiştirmek üzere İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu'na (Çapa) bir şube eklenmişti. Bu şubenin öğrencileri yabancılil derslerini Üniversitenin filoloji bölümlerinde, öğretmenlik derslerini ise Yüksek Öğretmen Okulu'nda görmekte idiler.

İstanbul Üniversitesi (1933-) ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi (1935-) filoloji bölümlerini bitirenler bir de «*öğretmenlik belgesi*» (pedagoji sertifikası) için geçerli derslere girip bitirdikten sonra öğretmenlik yetkisini elde etmekteydiler. Ne var ki genel eğitimi ilgilendiren bu derslere gösterilen ilgi ikinci derecede kalmaktaydı. Öğrenciler ayrıca

yabancıdilın özel öğretimi üzerinde bir ders okumamakta, yöntem ve teknikleri tanımadan öğretmenliğe başlamaktaydılar.

1924 yılında Türkiye'ye gelen ünlü A.B.D.'li eğitimci Dewey'in önerisiyle 1925 yılında 16 öğrenciyle Konya'da öğretime başlayan ve binası yapılıncaya kadar Ankara'ya taşınan Gazi Eğitim Enstitüsü ve Orta Öğretmen Okulu'nda yabancıdil bölümlerinin açılışı ise 1941 yılında başlamıştı. Bu bölümlerde öğretim iki yıldır. Fransızca Bölümü 1941-42, İngilizce Bölümü 1944-45, Almanca Bölümü 1947-48'de öğretime başlamıştı. Bu uygulamalara I. Milli Eğitim Şurası'nda (1939) yapılan öneriler üzerine geçilmişti. Yabancıdil öğretmenlerinin yetiştirilmesi için 1) öğretmen okulları mezunlarından İstanbul'daki yabancı okullarına öğrenci alınması, 2) İstanbul Üniversitesi'ndeki kurstan (Yabancı Diller Okulu) yararlanılması, 3) Ankara D.T.C.F. Fransız, İngiliz, Alman Dili ve Edebiyatı bölümlerinde burslu öğrenci okutulması önerilmişti, (Özalp - Ataünel, 143). III. Milli Eğitim Şurasında (1946) ise, ortaokullarda yabancıdil dersleri için birkaç eğitim enstitüsünde öğretmen yetiştirecek bölümlerin açılması istenmişti. Yabancıdil öğretmenlerinin daha iyi yetişmelerini sağlamak için IV. Milli Eğitim Şurasında (1949) kabul edildiği halde VII. şurada gerekli görülmediği için ancak 1962-63 öğretim yılında eğitim enstitülerindeki öğretim üç yıla çıkarılmıştı, (Teb. Derg. 1961: 137). Ondan sonra Ankara ve İstanbul'a ek olarak İzmir-Buca (1968-69), Diyarbakır, Eskişehir, Konya, Bursa, Erzurum eğitim enstitülerinde de yabancıdil şubeleri açılmıştı.

Yabancıdil öğretmenine ihtiyaç arttıkça bir yandan bölümlere alınan öğrenci sayıları arttırılmış, öte yandan ise kapasitenin daha ekonomik kullanımı amaçlanarak 1974-75 öğretim yılında Eğitim Enstitülerinde akşam bölümleri açılarak saat 17.00-23.10 arası eğitim yapılmış, «mektupla yükseköğretim» başlatılarak aynı yıl açılan «yaz öğretimi»nde sonucu pek iç açıcı olmayan öğretmen yetiştirilmesine gidilmişti. Bu öğrenime devam eden öğrencilerin çoğunluğu kışın ilkökul öğretmenliği yapmakta olan kişiler olup yaz tatillerinde derslere girmişlerdi. Bu öğretim bir tür ilköğretimden ortaöğretime öğretmen aktarma işlevini görmüştü. Öğretimi yapan öğretmenler de kışın haftada en az 24 saat ders okutarak yorgun olmalarına karşın birinci yıl ücret almak için çalışmışlar, ancak ikinci yıl onlar da bıkpı usanmışlardı. Ne öğrenciler ne öğretmenler istekle derslere girmemişler böylece beklenen sonuç hiçbir zaman elde edilememişti.

Üç yıllık eğitim enstitüleri 1978-79 öğretim yılında 4 yıla çıkarılmış, eski üç yıllık uygulamaya son verilmişti. Aralarında durumları uygun görülenler 4 yıllık «yüksek öğretmen okulu» yapılarak yeniden açılmışlardı. 2547 sayılı (4.11.1981) «Yükseköğretim Kanunu» ile yeniden düzenlenen yükseköğretim kurumları 20.7.1982 tarihli «kanun hükmünde kararname» ile bu yüksek öğretmen okulları yeni açılan üniversitelere

«eğitim fakültesi» olarak bağlanmışlardır. Daha önce Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olarak 1975-76 öğretim yılında açılan ancak mezunlarına öğretmenlik yapma hakkı verilmeyen iki yıllık «yabancı diller Yüksek okulu» olan kurumlar da yeni eğitim fakülteleri içindeki yabancı diller bölümleriyle birleştirilmişlerdir.

Yabancıdil öğretmeni ihtiyacının karşılanmasına daha fazla katkıda bulunabilmek için üniversiteler kendi bünyeleri içinde «yabancı diller yüksek okulu» (İstanbul 1972, Erzurum 1971, Eskişehir 1975) açmışlardı. Eğitim Enstitülerinin yabancıdil bölümleri daha çok yabancıdil öğretimine ve öğretmenliğe ağırlık verirken üniversite filoloji ve yabancı diller yüksek okullarındaki öğretim daha çok edebiyat ve dilbilim - dil öğretimi ağırlıklı olmuştur. Filoloji bölümlerinin programlarında yabancıdil öğretimi dersi istenirse eklenebilmekte, yoksa öğrencilerin yalnızca «pedagoji sertifikası» derslerini almaları yeterli görülmekteydi. Oysa özel öğretimi çok ayrı biçimlerde geliştirilmiş olan bir alanın öğretimi genel öğretim bilgisi dersleri verilerek öğretilmezdi, özel öğretim derslerini yabancıdil bölümlerinin üstlenmesi zorunluydu.

Üniversitelerin filoloji bölümlerini ya da yüksek okulların yabancıdil bölümlerini bitirenlerle öğretmen ihtiyacı karşılanamadığından Milli Eğitim Bakanlığı ara sıra «*öğretmen muavinliği*» sınavları açmıştı (Teb. Derg. 1941 : 439). Bu sınavlarda 1941 yılı için İstanbul Üniversitesi yabancıdil öğretmenliği kursu esas kabul edilmişti. Burada anımsatılan «Yabancı Diller Okulu»nun 1938 programıydı. 1962 yılında 4439 sayılı yasanın 7. maddesi gereğince açılmış olan sınavda ise konular : Fransızca için geleneksel yöntem, dolaysız yöntem, işitsel-görsel yöntem; Almanca için çeşitli yöntemler; İngilizce için «başarılı yöntemler», İngilizce öğretiminde karşılaşılan güçlükler, sesletim, dilbilgisi, sözcük, okuma - yazma öğretimi, İngilizce öğretiminde işitsel-görsel araçlar» olarak belirlenmişti, (Teb. Derg. 12.11.1962).

Ayrıca, eğitim enstitülerinin yabancıdil bölümlerini, derslerine devam etmeksizin bölüm öğrencileriyle birlikte sınavlara girerek «*dışardan bitirme*» izni verilmişti. Bu sınavlara daha çok yabancı kolej çıkışlı öğrenciler ilgi göstermişler ve başarılı olmuşlardı. 1968 yılındaki sınavlara orta öğrenimlerini bir yabancıdilde yapmış olanlar girebilmişlerdi, (Teb. Derg. 1968 : 395). Eğitim Enstitüsü yönetmeliğinin 5b. maddesi gereğince Eğitim Enstitüleri Resim-İş, Beden Eğitimi, Müzik, İngilizce bölümlerini dışardan bitirme sınavları açılabilmekteydi, (Teb. Derg. 1976 : 273). Ne var ki dokuz yıllık Eğitim Enstitüsü görevim süresince bu yolla İzmir Eğitim Enstitüsü İngilizce Bölümünü bitirenlerin sayısı 3-5'i geçmezdi. 1980 yılına kadar ortaöğretimde yabancıdil öğretim yükü eğitim enstitüsü çıkışlı öğretmenlerin üzerinde kalmıştı.

Öğretim programları ve öğretim yılı süresi bakımından 1980 öncesinde Üniversitede öğretim haftada 20-25 saat arasında altı ay kadar

sürmekte idi. Yeni yasa ile bu süre haftada 26-30 saat olmak üzere 8 aya çıkarılmış ve her dönem ikişer ara sınav yapılma zorunluluğu getirilmiştir. Eğitim Enstitüsü öğretimi ise haftada 32 saat olmak üzere 1963 öncesinde 2 yıl, ondan sonra 3 yıl sürmüştü. Bu kurumların yatılı oldukları dönemde (-1975) öğretimin çok daha yoğun olarak yapıldığı ileri sürülebilir. Ne var ki eğitim ve başarıyı okulda geçen süreyle ölçmek ve açıklamak doğru değildir, çoğu kez yanıltıcıdır. Kişilerin meslekte edindikleri deneyimler çok daha önemlidir.

1982 yılı öncesinde yabancidil öğretmenleri kaynakları şunlardır :

1. Üniversitelerin edebiyat fakültesi filoloji gündüz (1933-) ve gece (1974-) bölümlerini bitirenler,
2. Üniversitelere bağlı yabancidiller yüksek okullarını bitirenler (1972-),
3. Üniversitelerin öteki bölümlerinde okuyup da A, B, C kuru yabancidil öğrenimi görenler,
4. Eğitim Enstitüsü yabancidil gündüz (1941 - 1978), akşam (1974 - 1978), bölümlerini bitirenler,
5. Eğitim Enstitüsü yabancidil bölümlerini «dışardan» bitirenler,
6. Eğitim Enstitüsü «yaygın yüksek öğretim» yaz okulunu (1974 - 1977) bitirenler,
7. Eğitim Enstitüsü (1978-80) «hızlandırılmış dönem» (bir yıl karşılığı bir-iki ay süreli) öğrenim görenler,
8. Eğitim Enstitüsü öteki bölümlerinde okuyup «ek branş»ı bir yabancidil olanlar,
9. Milli Eğitim Bakanlığı Yaygın Yüksek Öğretim Kurumu iki yıllık «yabancı diller okulu» (İngilizce, 1975-1982) öğrenimi görenler,
10. Milli Eğitim Bakanlığınca zaman zaman açılan «öğretmen muavinliği» sınavlarını başaranlar,
11. Milli Eğitim Bakanlığınca zaman zaman açılan öğretmenlik için «yeterlik» sınavını (1941-) başaranlar,
12. 4489 sayılı yasaya göre «bilgi, görgü arttırmak» üzere Batı ülkelerinde bulunmuş olanlar,
13. Milli Eğitim Bakanlığının açtığı kurslara katılıp öğretmenlik belgesi alanlar (1939-),
14. Okul müdürlerince seçilip de ücretli öğretmen olarak derse giren mahalli ortaöğrenimli kişilerden özellikle yabancı özel okullarını bitirenler,

15. Amerikan «barış gönüllüsü» (1963-1970) kimliğini taşıyan A.B.D.'li kişiler / yüksek öğrenimli kişiler,
 16. Yabancıdil bilen, ilköğretmen okulu çıkışlı ilkokul öğretmenleri,
 17. Yabancı uyruklu öğretmenler,
- ... (Demircan 1982).

Gerek iki (1941-1962), üç (1963-1978) yıllık eğitim enstitülerinde gerekse onların yerine açılan dört yıllık yüksek öğretmen okulları yani bugünkü eğitim fakültelerinde yabancı diller eğitimi bölümleri Almanca, Fransızca, İngilizce anabilim dallarından her birinin ayrı programı olmuştur. Bu programlar kaynak ülkelerdeki ilerlemelerin iyi kötü birer örneği idi. Bu ülkelere bağımlılıktan dolayı bölümler, birimler arasında bir eşgüdüm sağlamak, kendimize göre kendi açımızdan bir örnek geliştirmek çok zordu. Bugüne değin başarılammıştı. Birbirine ad bakımından uyan dersler bile içerik bakımından ayrılmaktaydı. Gerçekte bu ayrılıklar bizim kendi görüşümüzün olmadığını, kaynak ülkeden sürekli, bazan da modası geçmiş aktarmalarla yetindiğimizi, araştırmalara yönelemediğimizi göstermekteydi. Yabancıdil öğretmeni hangi dili öğretiyorsa gerçekte o ülke ile özdeşleşmekte, oranın kültürünü kendi kültüründen daha iyi tanımaktaydı. Aradaki ayrılıklar bu tür yabancı kültür ayrılığından ileri gelmekteydi. Oysa yabancıdil öğrenimine temel olan öğrenci ve anadil her üç bölüm için de birdi. O nedenle izlenceler özdeş olmalı, kuramsal düzeydeki öğretim ise ortaklaşa yürütülmeliydi.

1960 yılında yayınlanan «Milli Eğitim Komisyonu Raporu»nda (s. 77) eğitim enstitülerinin orta öğretime istenilen öğretmeni yetiştirmede yetersiz kaldığı belirtilmekte, ancak aynı raporda yalnızca «öğrenci sayısının artırılması» gibi bir öneri getirilmekteydi. Zamanın maarif kolejlerinde (bugün Anadolu lisesi) yabancı öğretmenlerin iyi çalışmadığından yakan komisyon onların yerlerine Türk öğretmen çalıştırılmasından yana görüş bildirmekteydi. Bugün Ankara ve İstanbul'da çok fazla öğrencisi olan ve öğrencilerini seçerek alan İngiliz ve Amerikan kültür merkezlerinde beğenilen öğretimin Türk öğretmenlerle yürütülmesine bakılırsa, öğretmenin yabancısından çok iyisinin yeğlenmesi ve bunun için de iyi öğretmene yeterli maaş verilmesi gerekmekteydi. Yoksa köklü kurumlar sürekli olarak iyi eleman yitireceklerdi. Bir öğretmen haftada 1960'lara kadar en çok 24 saat ondan sonra 30 saate kadar ders verdiği halde yabancıdil öğretmenine sürekli ihtiyaç vardı. Milli Eğitim istatistiklerinde yayınlanan rakamlara göre 1969-70 yılında ortaöğretimdeki öğretmen durumu şöyleydi.

	Ortaokul		İng.	Lise		İng.
	Alm.	Fr.		Alm.	Fr.	
Kadrolu	219	543	803	189	379	591
Ücretli	139	401	671	36	127	152
Açık	64	171	550	27	61	173

Ceyhan (1980 : 49), yabancıdil öğretmeni eksikliğini sayısal olarak duyulduğu, ne var ki nitelik konusu üzerinde pek durulmadığı, öğretmenlerin gerçek yaşamın gereklerine göre yetiştirilmediği, öğrettikleri alan dilini iyi bilip bilmediklerinin pek tartışılmadığı görüşündedir. Öğretmen yetiştirmede edebiyat ve güzel sanatlardan geçip bilim ve teknolojiye ağırlık verilerek «alan dili» öğretimi yapabilecek öğretmen yetiştirilmesine ağırlık verilmelidir. Durak (1979 : 80), okutmanların öğretilecek dili iyi bildikleri, ancak öğrencinin anadilini ve anadil-yabancıdil ilişki ve gelişmelerinden habersiz oldukları kanısındadır. Sebüktekin (1981 : 24) yabancıdil öğretimindeki başarısızlığı «... ders yükünün çokluğu (haftada 24-30 saat), toplum içindeki saygınlığın giderek azalışı, başarının ödüllendirilmeyişi, ücretlerin yetersizliği, öğretmenin kendisini yenileme olanağı bulamayışı» gibi ek nedenlerin etkisiyle pek çok öğretmenin genel bir doyumsuzluk ve ruhsal bezginlik içinde bulunmasına bağlamaktadır. Gatenby'nin (1943:3)'deki deyişle : Öğretmen öğretmek için yaşmalıdır, oysa tam tersine, yaşamak için öğretmek zorunda kalmaktadır. Sebüktekin'in (50-52) değindiği bir başka konu da yükseköğretimde görevli yabancıdil öğretmenlerinin bir bölümünün öğrettikleri yabancıdili çok iyi bilmelerine rağmen öğretmenlik eğitiminden geçmemiş olmalarıdır. Oysa öğretmenlik eğitimi önceden görülüp atama bunu izlemeli, yasal olan «stajyerlik» kurumunun normal işletilmesi eğitimin sağlıklı yapılabilmesi bakımından zorunludur.

Öğretim ve öğretmenin nitelikleriyle ilgili sık sık yorumlar yapılmakta, görüşler ileri sürülmekte ise de (Songün 1977) yabancıdil öğretmenini eğitecek öğretim elemanlarının nasıl yetiştirileceği üzerinde yeterince durulmamaktadır. 1982-83 öğretim yılından başlayarak ortaöğretim kurumlarına öğretmen yetiştirme görevi tümüyle üniversitelere bırakıldığından bugün eğitim fakülteleri için asıl sorun öğretmen yetiştirecek öğretmenlerin eğitimidir. Bu öğretmenler gerek kendi alanlarında gerekse eğitim alanında yeterli bilgi ve beceriler edinmiş, uygun bir süreyle ortaöğretim kurumlarında çalışmış olmalıdırlar. Böyle elemanlar, bilimsel çalışma yapmak için «araştırma görevlisi» ya da «okutman» kadrolarına atanan, üniversiteyi yeni bitirmiş, deneyimsiz kimselerden normal sürede yetiştirilemez. Eğitim fakültelerine öğretim elemanı alırken bu açıdan da bazı kısıtlamalar getirilmesi gerekir. Bunun belki de en sağlıklı ve verimli yolu yüksek lisans (master) ve doktora programlarına alınacak öğrencilerin ortaöğretimde belli bir süre (örneğin en az beş yıl) başarılı olarak çalışmış olmaları istenmelidir. Yapılacak giriş sınavında başarı gösterenlere, araştırma görevlisi kadrolarına atanarak ve Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı veya kurumlarınca maaşlı-izimli sayılarak, normal çalışabilme fırsatı verilmelidir. Yüksek lisans öğrenimini başarı ile bitirenler arasından doktora programına öğrenci alınarak kısa sürede eğitim fakülteleri eleman ihtiyacı giderilebilir. Bu yolla, deneyimsiz, henüz kendini iş başında tanımamış bir araştırma görevlisine ödenecek parayla bir eleman yerine, aynı süre içinde iki, üç ele-

man yetiştirilebilir. Hiçbir deneyimi bulunmayan bir kimse hangi eğitim dalının uzmanı olabilir ki!

KAYNAKÇA

- Ceyhan, Erdal : Türkiye Üniversitelerinde Yabancıdil Programlarının Karşılaştırılması; A. Ü. Eğitim Fakültesi doktora tezi 1982.
- Demircan, Ömer : «Yönetimin dilince yabancıdil öğretimi»; Yabancı Dil : Öğretim Sorunları, Gözlemler, Öneriler; İ. Ü. Yabancı Diller Okulu yayını, No: 20, (1982), 123 - 151.
- Demirel, Özcan : «Ortaöğretimde Yabancıdil Öğretim Programlarının Değerlendirilmesi»; A. Ü. Eğitim Fakültesi doktora tezi 1978.
- Durak, Mustafa : «Yabancıdil sorunu ve okutmanlık»; İzlem 2 (1979), 90-91.
- Ergin, Osman Nuri : Türkiye Maarif Tarihi; İstanbul 1977, 2160-2163.
- Gatenby, E. V. : English as a Foreign Language; Logmans 1944.
- M.E.B. : Milli Eğitim Şurası Tutanakları, 1939.
- Özalp, R.; A. Ataünal : Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı; M.E.B. İstanbul 1977.
- Songün, Recep : Doğu Anadolu'da Bulunan Orta Dereceli Okul İngilizce Öğretmen ve Öğrencilerinin İngilizce Öğretimi ve Öğrenimi Yönünden Davranış İlişkileri; Erzurum Atatürk Üniversitesi doktora tezi 1977.
- Teb. Derg.: Milli Eğitim Bakanhğı Tebliğler Dergisi, 1939-1984.
- Yücel, Hasan Âli : Türkiye'de Orta Öğretim, İstanbul 1938.